

РЕНТА В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

А. Ю. Жулавський, канд. екон. наук;

Н. В. Сидоренко, аспірант,

Сумський державний університет, м. Суми

У статті розглянуто основні поняття теорії ренти, простежена історія виникнення та розвитку уявлень про ренту в різних економічних теоріях, а також виявлені сучасні підходи до визначення цього поняття.

Ключові слова: земельна рента, теорія ренти, економічні відношення, аналіз ренти.

ВСТУП

Розвиток теорії ренти активізувався, починаючи з 90-х років ХХ ст., що зумовлено зміною системи економічних відносин та появою нових тенденцій, пов'язаних із рухом до постіндустріального суспільства.

Проблема природної ренти стрімко вийшла зі сфери вузькоспеціального академічного побутування і стала найгострішим питанням сучасної економіки, політики і права. Розгорнулися гарячі обговорення цієї проблеми в засобах масової інформації серед експертів у цій галузі, а також в органах законодавчої та виконавчої влади.

Розробленням та дослідженням теорії ренти займалися вчені різних напрямків і шкіль економічної теорії у різні часи. Вагомим внеском на етапі становлення і розвитку рентної концепції стали праці класиків економічної теорії: Ф. Кене, А. Тюрго, У. Петті, А. Сміта, Дж. Андерсена, Д. Рікардо, Дж. Мілля, Н. Сеніора, І. Тюнена, В. Парето, К. Маркса, А. Маршалла. Радянськими науковцями проаналізовано специфіку прояву рентних відносин при соціалізмі через призму теорії господарського механізму й класичної теорії ренти (І. Беляєв, А. Белянова, К. Гофман, Л. Канторович, І. Карлюк, В. Кудинов, І. Лаптев, К. Розенталь, Н. Смолін, Л. Шанін та інші); сучасними вітчизняними економістами досліджено проблеми функціонування системи рентних відносин в умовах перехідної економіки (А. Андрієвський, О. Голуб, Б. Данилишин, В. Дементьєв, В. Міщенко, Ю. Разовський, Б. Райхель, Т. Решетілова, В. Саллі, Г. Спектор, О. Струкова та інші); провідними зарубіжними вченими виявлено особливості формування та форми перехідної економіки, а також теорії ренти.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні наукові школи розробляють, обговорюють і приймають концепції та моделі, які дозволяють вирішувати проблеми вилучення і розподілу ренти.

Не дивлячись на значну кількість наукових досліджень, присвячених аналізу проблем рентного регулювання, дотепер відсутні єдність поглядів на походження ренти, виникнення і розподіл рентних доходів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Рента як дохід одного з факторів землі привертала до себе увагу економістів із давніх часів. Надалі в економічній теорії виникло і розвинулося поняття економічної ренти як частини доходу будь-якого фактора.

Важливо зазначити, що підхід до ренти історично розвивався у двох напрямках:

- рента як дохід власника землі;
- рента як плата за користування землею, тобто орендна плата.

Дослідження історичного розвитку теорії рентних відносин дозволило виділити чотири послідовно-паралельні етапи, а саме: класичний (становлення теорії диференційної та абсолютної ренти); неокласичний (розроблення концептуальних основ економічної ренти); радянський (аналіз специфіки рентних відносин в умовах командно-адміністративної системи, директивного планування та неринкових господарських зв'язків); сучасний (дослідження сутності рентних відносин з урахуванням надбань класичного та радянського етапів; доповнення неокласичної теорії розробками щодо формування та вилучення ренти за умов рентиорієнтованої поведінки суб'єктів).

В економічній науці поняття «рента» сформувалося в XVII -XVIII століттях: про неї писали Петті і фізіократи. У цей період виникла ідея рентного податку на земельну власність. Рента вважалася єдиним вільним доходом, з якого держава може черпати частину чистого продукту суспільства, що розуміється як надлишок, чистий приріст суспільного продукту завдяки використанню землі.

Підставою для такого подання про ренту служили такі положення:

- земля може дати природний приріст продукції для суспільства в цілому;
- ні праця, ні капітал на це не здатні;
- працю і капітал отримують лише відшкодуванням своїх витрат у результаті обороту суспільного продукту;
- розширені капіталовкладення продуктивні лише стосовно землі, поліпшення землекористування;
- розширене відтворення праці і капіталу базується лише на розширеному відтворенні продукту землеробства.

Проблематика доходу із землі займала особливе місце у вченні фізіократів. Вони стверджували, що в землеробстві збільшується кількість продукту (з одного зерна, наприклад, виростає десять нових), а в промисловості можлива лише зміна форми вже існуючих благ (із заліза, наприклад, можна зробити сокиру). Отже, продуктивне лише землеробство, праця ж в промисловості непродуктивна, тому даремна. Люди, зайняті у промисловості, виробляють рівно стільки, скільки споживають (максимум - отримують заробітну плату і прибуток); люди, зайняті землеробством, створюють понад те ще й надлишок, який має назву ренти. Багатство країни, таким чином, створюється лише землеробством. Один із представників фізіократів, Ф. Кене, який вважав, що рента в буквальному сенсі слова виростає з землі, поділяє суспільство на три класи:

- 1) землевласники;
- 2) землероби;
- 3) фабриканти, купці, ремісники та робітники.

Третій клас, за твердженням Кене, непродуктивний. Міркуючи таким чином, фізіократи вважали, що чим вища поземельна рента, тим багатше суспільство.

Такі уявлення про ренту відповідали ролі сільського господарства в зазначений історичний період, роблячи можливим формування простої норми оподаткування землевласника пропорційно кількості землі, яка знаходиться в його власності.

Як зауважує А. Сміт, пояснюючи поняття ренти, рента, що розглядається як плата за користування землею, являє собою найвищу суму, яку в змозі сплатити орендар при даній якості землі. Встановлюючи умови договору, землевласник завжди прагне залишити орендарю лише таку частку продукту, яка достатня для підтримки капіталу, з якого він забезпечує насіння, оплату праці та утримання худоби та іншого сільськогосподарського інвентарю, а також звичайний в даній місцевості прибуток на вкладений у сільське господарство капітал.

Усю ту частину продукту або всю ту частину його ціни, яка залишається понад цю частку, землевласник, природно, прагне утримати для себе як земельну ренту, яка являє собою найвищу суму, яку лише орендар і може платити при даній якості землі [1]. При цьому Сміт говорить про те, що рента входить до складу ціни продукту інакше, ніж заробітна плата і прибуток. Висока або низька заробітна плата і прибуток на капітал є причиною високої або низької ціни; більший чи менший розмір ренти - результат останньої. Ціна продукту висока або низька залежно від того, високу або низьку заробітну плату і прибуток доводиться оплачувати для того, щоб даний продукт доставлявся на ринок. Але ціна продукту дає високу або низьку ренту, або не дає ніякої ренти залежно від того, висока ця ціна чи низька, чи перевищує вона набагато або зовсім не перевищує суму, достатню для покриття заробітної плати та прибутку [1].

Сміт звертає увагу і на те, що рента із землі змінюється не лише залежно від її родючості, яким би не був її продукт, а й залежно від розташування, яка б не була її родючість. Це пояснюється тим, що "приміська земля дає більшу ренту, ніж така сама родюча земля у віддаленій частині країни. Хоча обробка тієї та іншої може коштувати однакової праці, доставка на ринок продукту з віддаленої ділянки землі завжди повинна обходитися дорожче [1].

Значний внесок у розвиток теорії ренти зробив Дж. Андерсон, який пов'язував земельну ренту із теорією спадної віддачі ґрунту (землі). За Андерсоном, рента не є винагородою за працю, простим результатом залучення землі. Рента існує тому, що ґрунт має різні ступені родючості і тому що не можна до нескінченності вкладати капітал у ґрунт даної якості без зменшення доходу з цього капіталу. Андерсон стверджував, що хліб завжди продається за своєю «природною» ціною, тобто за ціною, необхідною для його виробництва в потрібній кількості. У кожній країні, міркував Андерсон, існують землі, що володіють різним ступенем родючості, і, отже, закономірно, що фермер, який обробляє кращу землю, має можливість продавати на ринку хліб дешевше, ніж той фермер, який обробляє гіршу. Але якщо хліба, зібраного з цих кращих земель, недостатньо для забезпечення ринку, то ціна на хліб підніметься настільки, що винагородить за витрати тих, хто обробляє гірші землі. Однак фермер, що обробляє більш родючу землю, може і буде продавати свій хліб за такою самою ціною, як і той, хто займає менш родючі, отже, він отримає прибуток у виробництві хліба. Тоді з'явиться безліч бажаючих зайняти цю родючу землю, погоджуючись платити «премію» за право виняткового користування нею, премію, пропорційну родючості ґрунту. Цю премію Андерсон і називав рентою. Дією цієї премії врівноважуються витрати, необхідні для оброблення земель різної родючості [2]. Але робота його залишилася непоміченою сучасниками-економістами тому, що вона була призначена для орендарів і фахівців із сільського господарства. Знадобилося ще близько півстоліття, щоб цей підхід до ренти став частиною економічної теорії.

Логіка міркувань послідовників Адама Сміта все далі відходила від дослідження ренти як унікального явища. Для Ж. Б. Сея, Д. Рікардо, Д. С. Мілля рента стає скоріше винятком у стандартних умовах господарювання.

Між тим І. Г. Буш зауважує, що талант і спритність володіють такою ж перевагою, як і земля. Так, старий досвідчений моряк не працює більше, ніж починаючий, однак він отримує більш високу заробітну плату, оскільки краще знає частини корабля і тому може швидше, впевненіше виконувати своєї роботи. "Якби виявилось потрібним бути особливо точним у даному випадку, - зауважує Буш, - то можна було б заперечувати, чи правильно визначається прибуток із заробітної плати,

оскільки його можна розглядати, принаймні, як ренту за одну лише спритність у праці: хоча ця рента і дуже незначна, проте невмілі працівники не могли б її отримувати" [3]. Таким чином, Буш був першим з економістів, які виявили рентну складову в оплаті праці.

Вчення А. Сміта та Дж. Андерсона про земельну ренту знайшли відображення у працях англійського економіста Д. Рікардо. Виробники на кращих землях отримують, крім звичайного прибутку, додатковий прибуток, який присвоюється власником землі і становить дохід власника, тобто земельну ренту. «Рента завжди буде дорівнювати різниці між кількістю продукту, отриманого за допомогою однакового капіталу з однієї і тєї самої землі або із землі різної якості» [4].

Логіка Рікардо проста: за законом попиту та пропозиції, ніхто не платить ренти за користування повітрям і водою (як і будь-яким іншим даром природи, що існують у необмеженій кількості). Таким чином, Рікардо приходять до висновку, що «рента платиться за користування землею лише тому, що кількість землі не безмежна, а якість її не однакова» [5]. З ростом населення в країні під обробку потрапляють гірші землі або землі, менш зручно розташовані. Коли в обробку потрапляють землі другого розряду, то на землі першого класу відразу виникає рента, яка буде напряму залежати від якості цих ділянок.

Із розробленням теорії ренти пов'язана проблема вартості. Саме з проблемою вартості пов'язане таке складно вирішуване завдання: як вичленити ренту з доходів різних видів і рівнів? Не вирішена вона й донині з принципових міркувань нероздільності в доходах внеску факторів виробництва. Є й інше питання: що породжує ренту - використання унікального ресурсу чи сам факт власності на цей ресурс? Якщо спочатку ренту пов'язували виключно із землею і сільським господарством, унікальність яких визначається задоволенням основних життєвих потреб, то пізніше стала розроблятися теорія ренти з копалень, будівельних ділянок, тобто з'явилося відповідне розуміння самого процесу користування землею в іншому, не сільськогосподарському плані.

Сучасна економічна наука, по суті, відмовилася від теорії вартості, але тим не менш не забуває, що з ім'ям Маркса пов'язана спроба виділити види ренти.

За Марксом, існує:

- рента, що породжується використанням високопродуктивного ресурсу (диференціальна рента);
- рента, що породжується самим фактом наявності власності на землю (абсолютна рента).

У першому випадку нормальним рівнем прибутковості є прибутковість гірших за якістю ділянок землі, а в другому - прибутковість в конкурентних галузях промисловості або торгівлі, а рента розглядається як надлишок над середньою нормою доходу.

У СРСР основні розрахунки оподаткування рентних доходів в основному спиралися на теоретичні положення Маркса. Абсолютна рента була оголошена неіснуючою через відсутність приватної власності на землю. Диференційна рента розраховувалася як перевищення доходу господарств, що використовують кращі умови виробництва порівняно з гіршими. У наш час пропонуються, по суті, ті самі розрахунки для копалень і родовищ [6]. Ці розрахунки побудовані на порівнянні норм рентабельності різних копалень і обчисленні величини «нормальної рентабельності» для гіршої копальні. Але і теоретично, і практично такий підхід, коли рента в основному створюється «експортною трубою», виявляється небездоганним. Якщо найгірша копальня працює на експорт, а краще - на внутрішній ринок, то рента власника гіршої копальні більша, і тому чисто природне рентне обкладання

несправедливе. По суті кажучи, дохід, що отримується в результаті перевищення експортних цін над внутрішніми, є різновидом абсолютної ренти.

СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО РЕНТУ

Поняття «квасіренти» було введено в науковий обіг А. Маршаллом. У книзі «Принципи економічної науки» (1890) він зазначає, що термін «рента» краще використовувати для позначення «вільних дарів природи», а термін «квасіренти» вживати стосовно доходу, що стягується зі створених людиною машин та інших знарядь виробництва [7]. Поняття «квасіренти» було співвіднесено Маршаллом із концепцією короткого і тривалого періодів. Вкладений капітал, обсяг якого в короткому періоді фіксований, приносить вартісний результат, з якого потрібно відняти витрати на підтримку основного капіталу, і цей "чистий" результат іменується квасірентою. Як і рента з кращих ділянок землі, квасірента визначається ціною, але не визначає ціну.

І нарешті, зв'язок поняття ренти з альтернативними витратами (витратами втрачених можливостей) і трактування її як різниці між доходом одиниці деякого фактора у даній галузі та доходом цієї ж одиниці в іншій галузі належать Х. Д. Хендерсону, який запропонував такий підхід у 1922 р. у праці «Пропозиція і попит» ("Supply and demand") [8]. Потім Дж. Ф. Шоу дав суворе математичне формулювання цього підходу в 1928 р. у статті «Змінні витрати і граничний чистий продукт» ("Varying costs and marginal net products") [9].

Сучасна неокласична теорія ренти відмовилася відокремлювати ренту з природних ресурсів від інших видів неконкурентних доходів. В основу виділення категорії ренти тут покладений зовсім інший критерій, ніж існував у XVII -XIX століттях. Нормальний рівень доходів визначається виключно умовами конкуренції на ринку ресурсів, причому нормою для конкуренції є досконала конкуренція. У цьому основний недолік даної теорії ренти. Таким чином, неможливо виокремити рентний дохід як такий у кожному окремо взятому випадку.

Таким чином, теоретичні уявлення про категорії ренти не лише пройшли довгий шлях еволюції, але і продовжують відігравати виключно важливу роль в сучасних умовах. Ключові погляди на ренту в системі економічних відносин відображено у табл. 1. Ускладнення технологічної структури сучасної економіки привело до диференціації поняття ренти, розширенню його дії у сфері нових предметних областей, хоча суть самого поняття мало змінилася з часів класичних положень про ренту.

Таблиця 1 - Ключові погляди на ренту в системі економічних відносин

Автор	Погляд на ренту в системі економічних відносин
1	2
А. Сміт	А. Сміт визначав ренту як "творіння природи, яке залишається за вирахуванням і відшкодуванням усього того, що можна вважати творінням людини". Він виділяв ренту як винятковий дохід землевласника. За Смітом земельна рента - це також «вирахування з продукту праці», яка створюється неоплаченою працею працівників. А. Сміт відділив земельну ренту від прибутку і довів, що рента, як і прибуток, є результатом праці
Дж. Андерсон	Дж. Андерсон, який пов'язував земельну ренту із теорією спадної віддачі ґрунту (землі). Андерсон затверджує, що рента не є винагородою за працю природи, простим результатом залучення землі

Продовження табл 1

1	2
Д. Рікардо	Теорія ренти Д. Рікардо базувалася на таких положеннях: земельні ділянки розрізняються за якістю (родючістю, розташуванням), причому кількість якісніших земель обмежена; земельні ділянки знаходяться в приватній власності. Своє вчення про ренту Рікардо розвиває, спираючись на теорію трудової вартості. Рента, за Рікардо, утворюється відповідно до закону вартості. Вона створюється працею, а не є продуктом природи. Її не слід змішувати з прибутком і відсотком на капітал. Єдиною підставою для отримання ренти є власність на землю. Отже, рента, з погляду Рікардо, є надлишок вартості над середнім прибутком. Він правильно стверджував, що не ціна залежить від ренти, а навпаки, рента залежить від ціни. Рікардо визнавав існування лише диференційної ренти. Він правильно визначив її величину різницею між вартістю продуктів сільського господарства на гірших ділянках і їх вартістю на кращих ділянках
К. Маркс	Погляди К. Маркса на теорію ренти збігаються з поглядами Д. Рікардо. Заслуга К. Маркса полягає у визнанні «абсолютної» ренти. Під «абсолютною» рентою розуміється рента із земель гіршої якості (родючості) або віддаленіших від ринків збуту. Обговорення диференційної ренти у К. Маркса докладніше, ніж у Д. Рікардо, але менш вичерпне
Сучасні погляди	У сучасній економічній науці під природною або земельною рентою розуміється дохід, який утворюється при використанні землі (природних ресурсів) унаслідок її здатності проводити що-небудь або задовольняти потребу в певних благах, не створених людиною, за вирахуванням усіх витрат, пов'язаних з його отриманням

ВИСНОВКИ

Рента як дохід одного з факторів землі привертала до себе увагу економістів з давніх часів.

А. Сміт стверджує, що рента змінюється не лише від родючості ґрунту, а й від розміщення землі, незалежно від родючості ґрунту.

Значний внесок у розвиток теорії ренти вніс Дж. Андерсон, який пов'язував земельну ренту із теорією спадної віддачі ґрунту (землі).

Учення А. Сміта та Дж. Андерсона про земельну ренту знайшли відображення у працях англійського економіста Д. Рікардо, який наголошував, що рента утворюється за таких умов, коли земельні ділянки відрізняються за родючістю і розміщенням. Виробники на кращих землях отримують, крім звичайного прибутку, додатковий прибуток, який присвоюється власником землі і становить дохід власника, тобто земельну ренту. Рента завжди буде дорівнювати різниці між кількістю продукту, отриманого за допомогою однакового капіталу з однієї і тієї самої землі або із землі різної якості.

Теорію земельної ренти Д. Рікардо, як і А. Сміт та Дж. Андерсон, пов'язував із законом спадної родючості ґрунту. Д. Рікардо приходив до висновку, що рента платиться за користування землею лише тому, що «кількість землі обмежена, а якість її неоднакова»

Сутність рентних відносин, генезис і механізм утворення земельної ренти проаналізовані К. Марксом і наводиться у «Капіталі». К. Маркс поділяв диференційну земельну ренту на два види: диференційну ренту I і диференційну ренту II залежно від того, що є причиною її виникнення, тобто залежно від відмінностей у родючості і розташуванні ділянок землі (надр).

Таким чином, аналіз дослідження природи ренти як економічної категорії дозволяє зробити висновок про те, що економістами-класиками, починаючи з XVIII і до початку XX ст. сформовано теоретико-методологічні основи формування рентної політики, а також механізми утворення й інструменти розподілу і перерозподілу рентних доходів.

SUMMARY

GROUND-RENT IN THE SYSTEM OF ECONOMIC RELATIONS

*A. Yu. Zhulavskiy; N. V. Sidorenko,
Sumy State University, Sumy*

The paper deals with the main points of the rent theory. The history of appearance and development of the rent in different economic theories is discussed, the actual approach to definition of this apprehension is detected.

Key words: *ground-rent, economic relations, rent history, rent analysis.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. - М., 1993. - Кн. 1. - С. 272 -273.
2. Фукс В. А. Исследование теории поземельной ренты. 1. Законы Д. Рикардо и Г. Ф. Тюнена. М., 1871. - С. 50-51.
3. Макфэрлен Ч. В. Критика теорий ценности и учение о ренте / Ч. В. Макфэрлен. - СПб., 1907. - С. 53.
4. Янсон Ю. Значение теории ренты Рикардо в науке политической экономии /Ю. Янсон. - СПб., 1864. - С. 33 -34.
5. Рикардо Д. Собрание сочинений / Д. Рикардо. СПб., 1908. - Т. 1. - С. 35 -36.
6. Разовский Ю. В. Горная рента / Ю. В. Разовский. - М.: Экономика, 2000.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. - М., 1993. - Т. 1. - С. 135.
8. Henderson H. D. Supply and demand / H. D. Henderson. - New York, 1922. - P. 94.
9. Shove G. F. Varying costs and marginal net products / G. F. Shove // Econ. J. - 1928. - Vol. 38. - Jun. - P. 258 -266.

Надійшла до редакції 26 червня 2012 р.